

„Megtartható-e” a köztársaság?

„Köztársaság, ha meg tudják tartani.” A legenda szerint így felelt az egyik alapító atya, Benjamin Franklin egy érdeklődő hölgy „Mi lesz eből?” kérdésére, amikor 1787-ben elhagyta a philadelphiai Pennsylvania State House-t, amelyben az Egyesült Államok első alkotmánya az alkotmányozó konvención megszületett. Válaszával már az alkotmány keletkezése pillanatától értésére adta a közönségnek, hogy a köztársaság, mint intézmény önmagát nem tartja meg, annak fennmaradásáért minden polgárnak, minden korszak politikusainak dolgoznia kell, meg kell küzdeni. Válaszának igaza abból is látszik, hogy az 1989. október 23-án kikiáltott Magyar Köztársaság sem maradt meg, nem tudtuk megtartani, a helyére – bár ez „csak” névváltozás – Magyarország lépett.

Gránitszilárdságú

köztársaság homokra építve

A magyar Köztársaság „elporladására”, a maffiaállam – köztársasági díszletek közötti – fokozatos kiépülésére tetszetős magyarázat lenne Jackson, a nürnbergi per amerikai fővádlója vádbeszédének az egyik mondatát segítségül hívni, ez az érvelés valószínűleg nem lenne elégséges. Jackson azt állította: „Egy csapat bűnöző összeesküvéssel ellenőrzése alá vonta az államot.” Bármenyire is „lopakodó államcsíny” (Vörös Imre) keretében iktatták ki a köztársaság intézményrendszeréből a hatalmi ágak megosztásának,

a fékek és ellensúlyok biztosítékait, sajnos azt sem állíthatjuk, hogy a köztársaság – kiváló alkotmányjogászok, politológusok által kialakított koncepciója alapján összecsiszolt – építménye „gránitszilárdságú” lett volna. Sajnos az sem igaz, hogy a köztársaság a polgárok egybehangozó vasakaratóval létrejött vasbeton alapokon nyugodott volna, és azt sem, hogy a polgárok többsége hajlandó lett volna személyes áldozatot hozni azért, hogy a köztársaság erózióját megakadályozza. A számomra leginkább meghatározó gyengeség, ha tetszik, objektív nehézség abban áll, hogy az átmenet magán viselte a Kádár-rendszer örökségét, nevezetesen azt, hogy az építmény kialakítását, a próbaüzemi működést ahhoz a sajátosságához kellett igazítani, hogy az állampolgárok között azok voltak többségben, akiknek mindennapi megélhetését nem a piac által elismert erőfeszítéseik, hanem közvetlenül a kormányok, a politika döntése határozza meg.

Tudom, hogy minden analógia sántít, de ha az első modern köztársaság, az amerikai telepesek által megalkotott Egyesült Államok berendezkedése is hasonló körülmények között jött volna létre, akkor az amerikai forradalmat kiobbantó jelszó aligha lehetett volna érvényes. Mint ismeretes az amerikai forradalom induló mozzanata: a bostoni teadélután azon a jelmondaton alapult, hogy a jogalkotásban való részvétel nélkül nincs adófizetés („No

Taxation without representation!”). Ha a Philadelphiában összegyűlt küldöttek között a részvételt, választójogot követelő telepésekkel szemben az angol korona köztisztviselői, közalkalmazottjai, katonái, nyugdíjasai, segélyezettjei lettek volna többségben, bármennyire is veretes szövegeket tett volna eléjük John Adams, Washington, Benjamin Franklin vagy éppen Hamilton, aligha hiszem, hogy az új köztársaság megszülethetett volna, vagy ha mégis, akkor sokáig fennmaradhatott volna.

Érdeemes a népesség megosztottságának a dimenzióját is figyelembe venni, elsősorban azért, hogy mennyire tekinthetőek szuverén, szabad akaratú, a mindenkori államhatalomtól független polgárnak a köztársaságot létrehozó egyének. Ki függ kitől? Képesek-e egyáltalán a polgárok olyan köztársaságot létrehozni, amely az ő közös ügyük, alkotásuk lesz olyan körülmények között, amikor a mindennapi megélhetésük felől vizsgálva őket éppen, hogy fordított a viszony az általuk létrehozandó államforma és az ezt elhatározó polgárok között. Az állam/a kormány dönt az egyének többségének a mindennapi megélhetéséről, jövedelméről, hiszen többségük a rendszerváltáskor állami intézmények alkalmazottja, neve állami szervek (még csak nem is állami vállalatok) kifizetési listáján szerepel, akkor is, ha éppen segélyezettek, nyugdíjasok vagy munkanélküliek. A jövőben köztársaság polgárainak a többsége életének ebben a legfontosabb vonatkozásában nem szabad ember, mert a fő jövedelemforrásuk az állami újraelosztás, politikai döntés által meghatározott fizetés, nyugdíj,

segély. A kiindulópont a – bár gazdasági reformokkal módosított – proletárdiktatúra. Erről Bokros Lajos (2022) könyvéről szóló cikkemben (*Mozgó Világ*, 2023. november) írtam: „A proletárdiktatúra tartalma éppen az, hogy a *társadalom az állam közvetlen rendelkezése alá kerül*, mivel a totális ellenőrzés megszerzése, mindenfajta ellenállás legyőzése kizárólag az állam hatalmi rendje által lehetséges. A folytonos mozgósítás állapotában *az ország minden egyes polgára részévé válik az államgépezetnek* („szem a láncban”). Az állam képére formált, *államosított társadalomban* senki sem maradhat „körön kívül”, a *szabadság állami hierarchiába tagolt rendje váltja fel az egyéni szabadságokat*. Ezzel helyükre kerültek a marxi-lenini útmutatást követő „államszocializmus”, a szovjet típusú kommunizmus legfontosabb építőkövei (Bokros: i. m. 79–80. old.):

1. A *termelőeszközök* túlnyomó többségének *kollektív tulajdona*. Ennek következményeként, ám hosszútávú hatásaiban, ennél sokkal fontosabb *a magántulajdon felszámolása és a profitérdek eltüntetése*.

2. A gazdaság egészére kiterjedő a természetbeni tervcélok utasítás formájában való közlésével megvalósuló *kötelező tervezés, diktatúra a munkaerő és a szükségletek fölött*.

3. A *kommunista párt kizárólagos politikai és túlnyomó gazdasági hatalma*, a párt elválaszthatatlan az általa közvetlenül uralt államtól (állampárt-pártállam). A demokrácia intézményeinek tartalmi, sokszor formális kiüresítése, megsemmisítése. A közélet és a magánélet közötti megkülönböztetés elmosódottsága.

4. Az államhatárok által határolt zárt társadalom, teljesen zárt, vagy szigorúan ellenőrzött államhatárokkal.”

Bármennyire is *köztársaság* (mert, hogy nem királyság, vagy más a modern államformákat megelőző formáció) a *proletárdiktatúra* is mégsem összeegyeztethető a versennyel, a verseny által megkívtatott szabadsággal. Akár politikai (pártok közötti) versenyről, akár gazdasági versenyről beszélünk. Bármennyit változott a magyar gazdaság és társadalom szerkezete és érintkezési viszonyai az 56-os forradalmat követően fokozatosan bevezetett és visszavett reformok által, ám nem változott az a jellegzetesség, hogy az állam, azaz politikai döntések befolyásolják a társadalom nagy többségének életét. A magyarországi sajátosság annyi, hogy a klasszikus szocializmusban elnyomott piaci mechanizmusok nálunk szabadabban érvényesültek, ezért a piaci jövedelműek a közvetlenül politikai döntéstől függő jövedelműek mellett egyre jelentősebb arányt képviseltek. Ám, éppen a reformok miatt az állami-politikai döntés nem vált gyűlöletessé, mint a szocialista tábor többi országaiban, sőt a (jelző nélküli) köztársaság kikiáltásával visszafordíthatatlanná vált bizonytalanság elől az állami védernyő (rokkantnyugdíj, korai nyugdíjazás, segély, gyes-gyed stb.) kínálta az elvesztett- vagy éppen megszokott biztonságot.

A megélhetésre szolgáló jövedelem forrása megkülönböztetésének a jelentőségét azok a nemzetközi kutatások igazolták, amelyek ke-resték annak okát, miért nem tudnak az államok megszabadulni a

költségvetési hiánytól, miért termelődik az újra. A svéd gazdaság, illetve államháztartás 90-es évekbeli válságának okait elemezve Assar Lindbeck (1994) mutatott rá arra az összefüggésre, hogy a svéd jóléti állam válságát az okozhatta, hogy a 80-as években megfordult az arány azok között, akik piaci jövedelemből/a piacon elismert erőfeszítéseik jövedelméből élnek (magánvállalatok munkavállalói és magánvállalkozók), és azok között, akiknek jövedelmi helyzetét az állami döntéshozók közvetlenül befolyásolják (köztisztviselők és közalkalmazottak, nyugdíjasok, munkanélküliek, állami átképzési programok résztvevői). Svédországban a *piaci jövedelműek* és *állami döntéstől függő jövedelműek* aránya jelentősen megváltozott, mert 1970-ben még kisebbségben volt az állami döntéstől függően jövedelmet szerzők, az arány akkor 1:0,7-hez volt a piaciak javára. 1989-ben már megfordult az arány, a piaci jövedelműek kerültek kisebbségbe, mert egy piaci jövedelműre 1,32 állami döntéstől függő jövedelmű jutott, az arány 1:1,32-ra ugrott fel.

Svédországban húsz év alatt többségbe kerültek az állami döntés alapján jövedelmet élvezők, így érthető, ha a svéd állam deficitről deficitig bukdácsolt, hiszen a polgárok többsége nem a „saját lábán” állt, és nem volt hajlandó olyan politikai irányzatot támogatni, amelyik a gazdasági és politikai stabilitás helyreállítása érdekében az arány megváltoztatására készül. A hazánkban uralkodó viszonyokra alkalmazta Lindbeck mutatóját Kornai János, aki cikkének írásának idején azt találta, hogy 1993-ban a magyar

1. táblázat. A piaci és a nem piaci szférában részt vevők száma Magyarországon és Svédországban

	Tevékenység	Résztevők száma (ezer fő)		
		Svédország		Magyarország
		1970	1989	1993
1.	Közigazgatás és közszolgáltatások	806	1427	875
2.	Nyugdíjasok	1135	1899	2647
3.	Munkanélküliek	59	62	694
4.	Munkaerőpiaci programban érintettek	69	144	54
5.	Táppénzen lévők	264	317	150
6.	Gyermekgondozási szabadságon lévők	28	126	262
7.	1–6. összesen	2361	3975	4682
8.	Piaci szektorban foglalkoztatottak	3106	3020	2842
9.	7–8. %-ban	0,76	1,32	1,65

Forrás: Kornai János: Fizetjük a számlát. A magyar fejlődés politikai gazdaságtani megközelítésben. In Kornai: Vergődés és remény, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1996, Budapest.

arány 1:1,65 volt a piaci és állami döntésű jövedelműek között, ami a magyar „bársonyos” rendszerváltás költségei közvetlenül az államra/költségvetésre történt terhelésének a következménye. Ha azonban ezt a számítást visszafelé – a rendszerváltás évéig is (1990) – elvégezzük, és a kétféle jövedelmű csoport létszámváltozását követjük 2011-ig, akkor jól látható, hogy a tendencia a valóságban a közvetlenül állami/politikai döntéstől függő jövedelműek csoportjának számbeli megerősödése, ez tükröződött a Kornai által bemutatott magas 1:1,65-os arányban. Ez 2011-re – nyilván a struktúraváltás hatására (állami/költségvetési konszolidáció) valamelyest, 1:1,41-ra mérséklődött.

Jól látható, hogy a mérséklődés ellenére többségben voltak azok, akiknek az egzisztenciáját az állam (kormány) jelentősen befolyásolta, azaz csak azt a köztársaságot voltak képesek jó szívvel fogadni, amelyik nem ítéli őket méltatlannak a

számukra kedvező hatású állami döntésre. Az állami döntéstől függő jövedelműek többségét mutató arány világosan jelezte és előre vetítette, hogy a köztársaság megtarthatósága alapvetően az állami újraelosztás mértékéről folytatott viták eredményétől függ. Ebben a mederben érthetőbb a „nyugodt erőt” képviselő politikai irányzat nagyobb elfogadottsága. (Ezt persze lehet magyarázni történeti meghatározottságokkal, a magyar társadalom zselléri-cselédi-dzsentri beállítottságával, amely „öröklöten” szemben áll az urbánusokkal, értelmiségiekkel, kereskedő és pincér alkatúakkal, az anyagi valóság azonban az, hogy a többség – ha akarta, ha nem – a kommunista állam „zsoldjában” állt. Ha a kommunista állam nemzetállam – márpedig az –, akkor az állam ellenfelei akár nevezhetőek „idegenszerűnek” is, ahogy azt Orbán tette fasiszta ízű hírhedt megszólalásában (lásd Ungváry Rudolf 2013).

2. táblázat. Piaci jövedelműek és állami döntéstől függő jövedelműek Magyarországon (1990–2011)

	Tevékenység	Résztevők száma (ezer fő)			
		Magyarország			
1.	Közigazgatás és közszolgáltatások	1990	1993	2007	2011
2.	Nyugdíjasok	895	875	790	751
3.	Munkanélküliek	2228	2647	2600	2649
4.	Munkaerőpiaci programban érintettek	62	694	310	488
5.	Táppénzen lévők	n. a.	54	22	74
6.	Gyermekgondozási szabadságon lévők	165	150	90	54
7.	1–6. összesen	250	262	267	251
8.	Piaci szektorban foglalkoztatottak	3600	4682	4187	4267
9.	7–8. %-ban	3984	2842	3135	3028

Forrás: Kornai János táblázata alapján saját számítások a KSH MEF-adatok felhasználásával (1996–2011)

Republikánusok nélküli köztársaság

Arra az új helyzetre, amelybe hazánk a rendszerváltáskor jutott, talán a Takács Pétertől (a Kukorelli István 70. születésnapjára készült kötet általa írt fejezetében) kölcsönzött kifejezés, a *republikánusok nélküli köztársaság* a legjellemzőbb. A *republikánusok nélküli köztársaság* váltotta fel a szocializmus népi demokráciáját, ami szerencsére nem jelentett, nem is jelenthetett visszatérést az 1944 előtti – a szintén Takács Pétertől kölcsönzött – *király nélküli királysághoz*. Takács Péternek ez a nagyon találó kifejezése jól jellemzi azt a helyzetet, hogy a köztársasági hatalomgyakorlás nem a *polgárok* tömegeinek a támogatásán alapul, sőt szinte nincs is, aki a köz ügyeit a magáénak, azaz elismerten közös ügynek tartaná. Emiatt az államforma, mint egy idegentől átvett vagy levetett ruha lóg a magát köztársaságnak nyilvánító személyközösség testén. A rendszerváltó „alapító atyák” ereje és egyetértése mindössze arra volt elég, hogy köztársasági

mintára átigazítsák az évtizedek során jelentős mértékben módosított, de valaha mégis szovjet mintára készült Alkotmányt. Ezzel nem csak új államformát alkottak, de egyben elhárították a király nélküli és a legitimisták által óhajtott valóságos királyság helyreállítására irányuló kísérleteket. A – Franklin szavai-val – megtartani remélt köztársaság mibenlétét illetően egyetértés volt az alapkérdések vonatkozásában: a hatalmi ágak elválasztásában, a kormány, Országgyűlés és az úgynevezett független intézmények (pl. Alkotmánybíróság, Állami Számvevőszék) általi ellenőrzésében, a fékek és ellensúlyok rendszerében, az emberi jogok védelmében. Az egyetértés a köztársaság deklarálásában azonban kevés volt, hogy valóban közös ügyé válhasson a *res publica* létrehozása. Ehhez hiányzott az alapító atyák egymás iránti bizalma is. Ezt jól mutatta a kétharmados szótöbbséget igénylő kérdések irtózatosan nagy száma, amit az Antall–Tölgyesi-paktum szorított vissza elfogadható (?) húsz tárgykör (?)

mértékűre. Ha most újra a mintára, az amerikai alkotmány megalkotására hivatkozom, akkor ezt azért teszem, hogy felidézsem: az amerikai alkotmányozó alapító atyák által kimunkált intézményrendszer nem kívánta meg a kormányzó erők politikai akaratának kétharmados szótöbbség elérésére szorított korlátozását. Ennek az oka nem az alkotmányozók negligenciája volt, hanem az egyetértés, amire az alkotmányozáskor az alapító atyák jutottak. Az így létrehozott szilárd intézményi és visszacsatolási keretek nem tették szükségessé a nagykoalíció alakításának imitálását minden választást követő kormányalakításkor. Végül, a harmadik magyar köztársaság közös ügyé válásához, a közösen vállalt államforma részleteinek kimunkálásához nem állt rendelkezésre a megelőzően felhalmozódott elméleti igényességű munkák, pamfletok sora (lásd Hamilton), hiányoztak a közönség meggyőzésére alkalmas és bevált fórumok, és az idő is kevés volt. A lehetőségek ablaka rövid ideig volt nyitva a történelmi léptékű változás előtt.

Mondhatnám, a köztársaság létrehozásának a lehetősége „váratlanul érte” a hatalomban lévőket éppúgy, mint a kommunista hatalom ellenzékét. A politikai változás befejezettségét a választások tették visszafordíthatatlanná, emiatt a köztársaság intézményi szerkezetének véglegesítését, egyben legitimációját az első szabad választások megnyerése jelentette meg. Ebben persze volt szerepe a négyigenes népszavazásnak is, amely kizárta az erős köztársasági elnöki pozíciót, illetve az amúgy is meggyengült pártállami intézményeket. Ám a köztársasági intéz-

mények által keretezett átalakulás mélységéről, radikalizmusáról, sebességéről nem jött létre egyetértés, hiszen éppen ez volt az első szabad választásokon vetélkedő pártok küzdelmének a tétje.

A közvéleményt az átalakulás sebessége, mélysége élesen megosztotta. Bármennyire élenjárónak bizonyult hazánk a többi kelet-európai országhoz képest a gazdaság átalakulása tekintetében, ennek ellenére még a *kettős gazdasági rendszerváltás* elfogadásához is hiányzott az egyetértés, a szükséges belátás. Azt ugyan többségükben elfogadták a rendszerváltó pártok és a politikai osztály képviselői, hogy az államosított, bár a reformokkal részben piacivá tett gazdaság helyére kapitalista magángazdaság lép, azt azonban már alig néhány politikai csoport (legfeljebb a liberálisok) vette tudomásul, hogy ez együtt jár a nemzetköziesedéssel, a multinacionális vállalatok behatolásával, amelynek során majd a TŐKE dönti el, hol, mit, mennyiért akar átvenni, vagy éppenséggel zöldmezős beruházásokkal belépni a piacra. A szocializmusból a kapitalizmusba történő első rendszerváltás – a fejekben nem kapcsolódott össze azzal a másodikkal, hogy ez nem lesz a kormány, a politika által ellenőrzött fokozatos folyamat, hanem a globális kapitalizmus átlép a nemzeti határok között teljhatalmúnak látszó politikán. A tőkés átalakulást öntudatlanul a lenini szövetkezeti elvek alkalmazásaként képelték el, így az önkéntesség, a fokozatosság és az állami támogatás keretei között megy majd végbe az a világon még sehol végre nem hajtott kísérlet, amelynek a során a rántottából fokozatosan,

önkéntesen és a szelíd állami támogatás segítségével kisebb és közepes tojások sora bukkan elő. Az alapító atyák jól tudták, hogy az általuk létrehozandó köztársaság a polgárok (citoyen), azaz a saját lábukon álló, független személyek közös ügyeinek a keretét jelenti. Arra is számítottak, hogy aligha kerülnek majd elő a semmiből a felelősséggel, belátással, kompromisszumkészséggel, a köztársaság működtetésével járó közös terhek viselésének a képességével bíró polgárok a szükséges kis- és közepes tulajdon nélkül, akik a köztársaság védelmét, megjelenítését fogják ellátni. Nem elég a köztársaság intézményeit az angol, német, amerikai polgári demokrácia tapasztalatai, az 1946-os második magyar köztársaság modelljének legjobb elemeit vegyítve kialakítani, létrehozni. A formát meg kell tölteni tartalommal, elvtársak – visszahangzott a fülekben a régi jelszó. A köztársaság tartalmát a magukért helytállni képes, felelős polgárok töltik ki.

Az alapítók – ha tetszik, Ady versei, Bibó István munkássága nyomán – valamennyien tudták, hogy Magyarországon a polgári átalakulás fájóan megrekedt, a polgárságot alkotó rétegek pedig a 20. századi viharokban elvékonyodtak. Az urbanus, saját egzisztenciával bíró polgárok Trianon után a nagyvárosok (Nagyvárad, Kolozsvár, Arad, Temesvár, Kassa, Szabadka) határokon kívül kerülésével szinte kizárólag Budapestre szorultak vissza, zsidó, vagy német származásuk miatt többségüket megölték vagy kitelepítették, a kommunista elnyomás éveiben – ha ezt is túléltek, és nem vándoroltak külföldre – csigaházaikba vonultak vissza. Városi polgárok

hiján legfeljebb a parasztpolgárok (lásd Erdei Ferenc) meg az értelmiség soraiból kerülhetett ki a köztársaságot védő, életető republikánusok csapata.

A fogyasztók

diktatúrájától a köztársaságig

Az állampolgárok jogegyenlőségén alapuló köztársasági berendezkedés létrehozása Magyarországon kezdetől beleütközött az egyének, mint fogyasztók privilegizált helyzetébe és az ebből fakadó sajátos ellenállásba. Az 1956-os forradalom után „meggzelídített” kommunista diktatúra fő vonása volt az eredeti modellhez képest a fogyasztás előnyben részesítése: azért cserébe, hogy a hasuk teli lehet, az egyének fogadják el a diktatúrát, a szabadságjogaik korlátozását. Magyarországon elviselhetőbb volt a kommunista diktatúra szorítása, mert a 60-as évektől kialakult a *fogyasztók és a kommunista diktatúra kettős hatalma*. A fogyasztók mindenáron és minden észszerű határon túli kegyelmének megtartása folyamatosan szembekerült a termelők, a munkavállalók és a megtakarítók, a befektetők és hitelezők kegyeinek a megszerzésével. Ahogyan Kornai János (1995) fogalmazta: „A magyar gazdaságpolitika a hatvanas évek elejétől kezdve *fogyasztáspárti* volt... A magyar gazdaságpolitika fő célja legalább két évtizedre visszamenően úgy jellemezhető, hogy minden egyes időpontban a jelen és a közeljövő fogyasztását kívánta maximalizálni, a későbbi időszakra háruló adósság növelése árán.” Miközben a „*fogyasztáspártiság*” egyszerre volt a politikai konszolidáció és a lelassuló gazdasági növekedés fellendítésének ösztönző eszköze, ennek egyenes kö-

3. táblázat. Összes foglalkoztatott (1980–1995)

Év	Ezer fő	1992 = 100	Foglalkoztatási arány ¹
1980	5458,2	133,7	65,3
1990	4880,0	119,5	59,0
1991	4520,0	110,7	54,4
1992	4082,7	100,0	49,0
1993	3827,0	93,7	45,8
1994	3751,5	91,9	44,8
1995	3678,8	90,1	43,9

¹ a 15 év feletti népesség százalékában

Forrás: 1980–91: KSH MEM, 1992–1995: KSH MEF¹

vetkezménye: a piacon elismert teljesítménytől függően *eltérő mértékű fogyasztóképeség* már épp annyira *nem volt tolerálható*, mint ahogy a gazdasági versenyben lemaradók kihullása sem.

A Moszkva vezette táborban a Magyarországon bevezetett gazdasági reform céljaival és várt eredményeivel elvileg éles ellentétben állt a jövedelmek mély állami újraelosztása, hogy valamennyi polgár fogyasztóképeségének a fenntartását a kommunista állam biztosítsa. Az 1968-as mechanizmusreform éppen azt hirdette meg, hogy a piacon elismert teljesítménnyel lehet szert tenni nagyobb fogyasztóképeségre, ezért magától értetődött volna, hogy a teljesítmény elmaradása vagy annak a piac általi el nem ismerése a fogyasztóképeség elvesztésével és ennek talaján a vállalati szektorban a termelési tényezők és erőforrások (elsősorban a munkaerő) átáramlásával, mobilizációjával lenne csak feloldható. Ezt a következményt azonban az ütközéseket, konfliktusokat kerülő kádári politika elhárította. A rendszerváltás idején a zökkenőmentes átmenetet szem előtt

tartó politika szerves folytatása volt a 60-as években kezdődött konfliktuskerülő „vidám barakk” modellnek. A köztársaság létrehozásakor az egyének közéletben való részvétele inkább a néző-kirakatbámuló szerepére korlátozódott, a politikai erők az egyént kizárólag, mint fogyasztót óhajtották egyenlő jogokkal kiemelten kezelni. Ennek a következménye volt a folyamatos fogyasztóképeségük megtartása érdekében olyan jogi helyzetek kitalálása, hogy a fogyasztói piacon való részvételük ne legyen korlátozva, így a munkanélküliség elhárítása érdekében az idősebb dolgozók korai nyugdíjazása (leszázalékolás), a szakképzetlen női munkaerő inaktív állományt növelő eltávolítása a munkapiacról.

Az 1989. év végén nyilvántartott összes munkahely közel egyötöde megszűnt, a foglalkoztatottak száma egymillió fővel lett kevesebb, ehhez kell hozzáadnunk azt a további közel 500 ezer munkahelyet, amely a rendszerváltást megelőző tíz évben szűnt meg. A foglalkoztatottak száma a magánvállalkozások liberalizálásától, a 80-as évektől induló és a gazdasági átalakulás befejeződéséig,

4. táblázat. A lakosság jövedelme fő jövedelemforrások szerint Magyarországon (1960–1992)

Év	Munkából származó jövedelem	Társadalmi jövedelem			Egyéb forrásból származó jövedelem
		pénzbeli	természetbeni	együtt	
(a lakosság összes jövedelmének százalékában)					
1960	80,4	7,0	11,4	18,4	1,2
1970	76,1	11,3	11,3	22,6	1,3
1980	68,0	18,9	13,1	32,0	0,1
1990	58,1	22,6	16,6	39,2	2,7
1992	52,8	25,0	16,4	41,4	5,8

Forrás: KSH

1995-ig tartó tizenöt év alatt 1,8 millió fővel csökkent. Éppen a munkapiac jelentős átalakulása – a kormánydöntéstől függő jövedelműek jelentős száma – miatt a köztársaság polgárai nem voltak egyenlők. A munkapiac szerkezete is átalakult, erős többségbe kerültek azok, akiknek a jövedelme közvetlenül a politika döntésétől függ.

Az egyenlőtlenség

(vélt vagy valóságos) csapdája

Befolyásolja a köztársaság intézményrendszerét az is, ha a polgárok vagyona és jövedelme jelentős különbségeket mutat annak forrása és nagysága miatt. Közkeletű vélekedés, hogy a szocialista országokban a jövedelemegyenlőtlenség mindaddig kicsi volt, amíg a piaci viszonyok, így a hazánkban 1968-tól bevezetett új gazdasági mechanizmus (ÚGM) nem kezdte növelni a jövedelmek egyenlőtlenségét. Ez akár igaz is lehetne a piaci és állami döntéstől függő jövedelműek aránya alapján, ha nem a tényeket, a statisztikailag is igazolható adatokat vesszük figyelembe. Az egyenlősít hangsúlyozó voluntarista kommunista jövedelempolitika fő eszköze a nem munkából származó

pénzbeli és természetbeni jövedelem volt, ami harminc év alatt fokozatosan közelítette a munkából származó jövedelmek szintjét. A kétféle jövedelemtípus társadalmilag közel azonos mértéke azt a sajátos helyzetet eredményezte, hogy az egyenlőtlenség szignifikánsan nőtt. A nem munkából származó, természetbeni jövedelmet elsősorban az erre „érdemesek” és nem feltétlenül a szegények kapták. Gondoljunk arra, hogy a támogatott áron forgalmazott áruk vásárlóinak többsége a közepes vagy a magasabb jövedelműek közül került ki, a bérlakásokat és az úgynevezett „szövetkezeti lakásokat” se csupán a legalacsonyabb jövedelműek kapták, így a „támogatási piac” tovább növelte a munkából származó jövedelmek alapján már létező az egyenlőtlenséget.

A valóságos helyzet ugyanis az, amit Szelényi Iván Manchin Róberttel (1986) folytatott kutatásaiban szinte minden magyar szociológussal szemben bizonyított, hogy az állami redisztribúció által létrehozott egyenlőtlenséget a piaci típusú jövedelemeloszlás némiképpen tompítja, ezzel „egészséges egyensúlyt” hoz létre a korábbi, voluntarista

5. táblázat. Az egy főre jutó háztartási jövedelmek személyek közötti eloszlásának fontosabb egyenlőtlenségi mutatói Magyarországon (1962–2001)

	1962	1967	1972	1977	1982	1987	1992	1995	1996	1999	2000	2001
P10	–	57	56	61	62	61	60	53	48	49	51	50
P90	175	165	165	161	162	173	183	203	191	191	193	184
P90/ P10	–	2,89	2,94	2,65	2,61	2,81	3,07	3,83	3,95	3,86	3,78	3,7
S1	3,6	4,1	4,0	4,5	4,9	4,5	3,8	3,3	3,2	3,4	3,3	3,2
S5 + S6	18,0	18,7	18,6	18,7	18,6	17,9	17,4	17,0	17,5	17,3	17,3	17,5
S10	20,8	19,1	19,7	18,6	18,6	20,9	22,7	24,7	24,3	24,9	24,8	24,3
S10/ S1	5,8	4,7	4,9	4,1	3,8	4,6	6,0	7,4	7,5	7,2	7,6	7,7
Robin Hood- index	18,5	16,0	17,6	15,0	14,9	17,0	18,5	21,3	20,7	20,3	21,2	20,9
Éltető- Fri- gyes- index	2,09	1,92	1,96	1,84	1,82	2,00	2,13	2,39	2,32	2,33	2,37	2,34
Gini- együt- tható	0,257	0,227	0,236	0,214	0,209	0,244	0,266	0,304	0,300	0,302	0,306	0,304

Forrás: KSH-jövedelemfelvételek alapján Atkinson–Micklewright (1992 HI1 táblázat), valamint MHP (B) I–VI. hullámok és Társi Háztartás Monitor 1998–2001 alapján Tóth (2001). Az 1992 és 2000 közötti években a feltüntetett év az adatfelvétel éve. A referencia-időszak az előző év áprilisától az adott év márciusáig tart.

Magyarázatok: A mutatók az egy főre jutó jövedelmek személyi eloszlása alapján lettek kiszámítva.

P10: a legalsó decilis felső töréspontja a mediánhoz tartozó jövedelemérték százalékában

P90: a legfelső decilis alsó töréspontja a mediánhoz tartozó jövedelemérték százalékában

S1 és S10: a legalsó, illetve legfelső decilisek által kapott jövedelem az összes jövedelem százalékában.

Robin Hood-index: az átlagtól elmaradó részesedésű decilisek összes részesedésének eltérése az adott decilisek által maximálisan „kapható” jövedelemtől.

Éltető–Frigyes-index: az átlag feletti jövedelmek és az átlag alatti jövedelmek hányadosa.

Gini-együttható: szóródási típusú jövedelemegyenlőtlenségi mutató, értéke 0 (minden személy jövedelmének teljes egyenlősége) és 1 (az összes jövedelem koncentrációja egy személynél) között van.

politikát tükröző jövedelemegyenlőtlenségekhez képest.

Az 5. számú táblázatban közölt adatokból most csupán az 1962 és 1977 közötti folyamatokra hívom fel a figyelmet. Ebből világos, hogy az *1968-as gazdasági reform előtti* jövedelemeloszlás valamivel *nagyobb egyenlőtlenséget* mutat, mint az öt (P90/P10; a S10/S1; a Robin Hood-index; az Éltető–Frigyes-index; a Gini-együttható) szintetikus mutató szerinti, mint amit a reform

bevezetése után szoktak emlegetni. Mind az öt mutató 1962-ben egyenlőtlenebb társadalom képét mutatja, mint amit a korlátozott piaci verseny teremtett. Igaz ugyan, hogy a rendszerváltást közvetlenül megelőző időszak (1987) már az egyenlőtlenség növekedését hozta, de ez a növekedés sem olyan radikális, ami azonnali beavatkozást tenne szükségessé. Azt azonban jelzi, hogy miért vált a rendszerváltással szembeni egyik alapvető várakozássá a

mindenkinek egyaránt elérhető jólét. Nem véletlen az „Európába, de mindahányan” jelszó népszerűsége, ami a demagógiában is kedvelt kommunista egyenlőséget új formában fogalmazta újra, ami összhangban volt a köztársasági intézményrendszer jogegyenlőséget hangsúlyozó jellegzetességeivel. Éppen emiatt a rendszerváltás megszilárdulását, a köztársasági intézmények szilárd keretei legitimációját beteljesítő első szabad választások fő kérdésévé az állami újraelosztás arányainak befolyásolása vált. A Nyugatra utazás szabadsága sem azt az érzetet erősítette meg, hogy a piacgazdaság elszegényedést, a középosztályok lesüllyedését és néhány tízezer kiváltságos felemelkedését jelenti. Éppen ellenkezőleg, „Nyugaton” a tanár, a nővér, az asszisztens, a beosztott mérnök is tisztességgel megél, és a szakmunkások se járnak rosszul. A várakozás a piaci viszonyokkal szemben nem volt negatív.

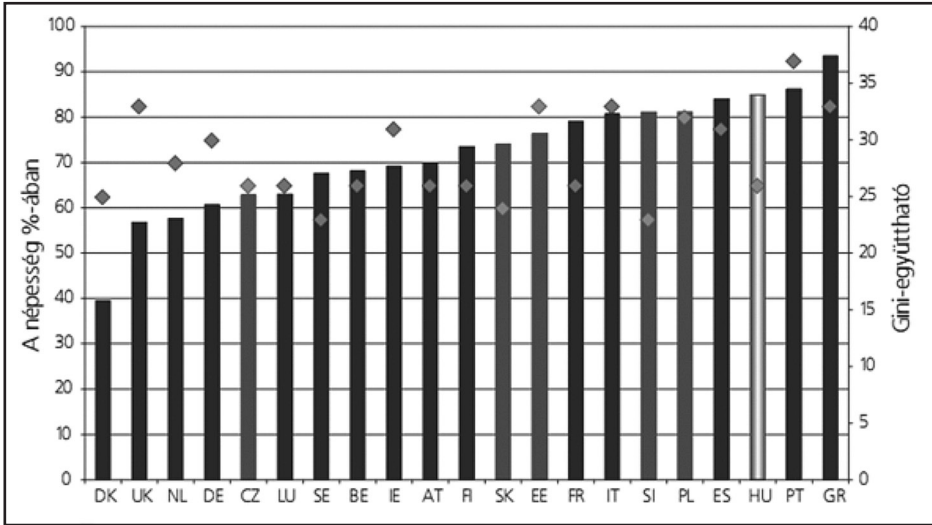
Az újonnan létrejövő köztársaság sorsát a Mancur Olson (1987) *Nemzetek felemelkedése és hanyatlása* című művéből ismert jelenség határozta meg, nevezetesen, hogy a *zökkenőmentes átmenetek felduzzasztják és megerősítik az elosztási koalíciókat*. Az úgynevezett *elosztási koalíciók* tagjai arra szövetkeztek, hogy elgáncsoljanak minden éles fordulatot, ami az állami újraelosztás részesedési arányait (a kiadásokból való részesedést és a kiadások finanszírozásához való hozzájárulást) érintheti. A hatalmat az a politikai csoport lesz képes a köztársaság kereteit felhasználva megszerezni, majd monopolizálni, amelyik az elosztási koalíciók ügynökeként (megbízó-ügynök szindróma) képes

fenntartani a magas arányú állami újraelosztást. Ez feltétele, kiindulópontja annak, hogy a medián jövedelmű szavazó is bízhasson abban, hogy a jövedelmi skálán elfoglalt pozícióját nem veszélyezteti sem az államháztartás hiányának mérséklése miatti megszorítás, sem a *javuló termelékenység miatt jelentősen emelkedő átlagjövedelemtől való elmaradás*.

A köztársaság jövőjének az irányát a mediánszavazó várakozása határozza meg. Ha a mediánszavazó hitelesnek gondolja, hogy jövedelme lépést tart az átlagjövedelem alakulásával, akkor lényegében semleges módon vesz részt a közügyekben. Azonban abban az esetben, ha lemaradását észleli, akkor olyan politikai csoportosulást támogat, amelyik jövedelmének jövőbeli alakulását az átlagjövedelem dinamikájához közelíti.

Anélkül, hogy eltúlzottan nagy jelentőséget tulajdonítanék a medián szavazónak, tény, hogy a magyar választó függetlenül attól, hogy a magyar jövedelmek egyenlőtlensége nemzetközi összehasonlításban sem a Gini-mutató (28), sem a felső és az alsó ötöd jövedelmének aránya alapján (4-4,5-szeres) nem kirívóan magas, mégis minden felmérés szerint minden más európai ország polgárainál erőteljesebben várják el a politikai osztálytól a jövedelmek egyenlőtlenségének a mérséklését. Ez a választói elvárás minden, nemzetközi összehasonlító módszerrel készült *társadalmi jelentés* (lásd 1. ábra) alapján változatlan. A magyar választói várakozás miatt Magyarországon benne van abban a három-négy országból álló csoportban, amely erőteljes beavatkozást követel a politi-

1. ábra. A jövedelemegyenlőtlenséggel kapcsolatos attitűdök és az egyenlőtlenség mértéke(Gini-együttható).

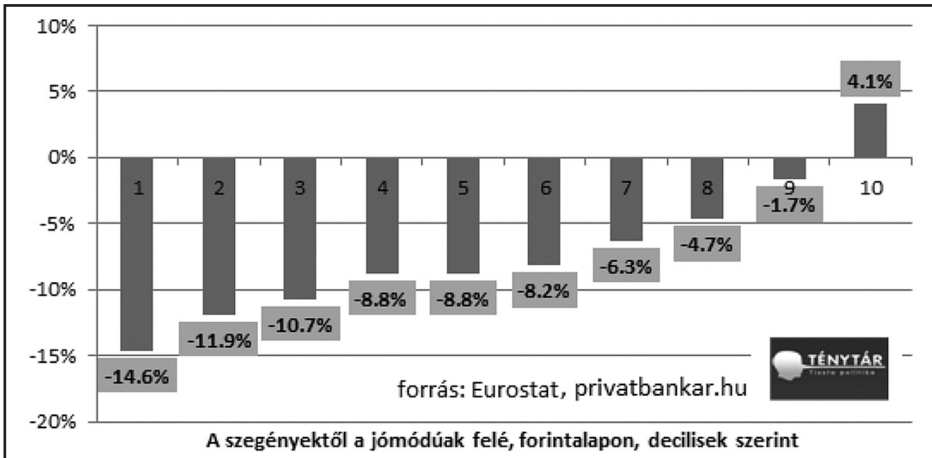
Megjegyzés: Attitűd: azoknak az aránya, akik „teljesen egyetértenek” vagy „egyetértenek” az állítással: „A kormányzatnak csökkentenie kellene a jövedelmi különbségeket.”

Forrás: ESS, második és harmadik hullám (2005, 2007) és az Eurostat online statisztikai adatbázisa alapján saját számítás (felhasználás dátuma: 2009. június 15.). Az Eurostat-adatok (Gini-együttható) arra az évre vonatkoznak, amikor a felmérés készült az adott országban.

kától az egyenlőtlenség mérséklése érdekében. Az ábra jól mutatja, hogy bár (Gini-mutatóban kifejezve) a magyar egyenlőtlenség nem tér le az európai átlagtól (0,28), mégis a harmadik ország vagyunk Görögország és Portugália után, amelyekben a legerősebb az igény a megkérdozettek körében arra, hogy a kormány mérsékelje az egyenlőtlenségeket. Ami Portugália vagy Görögország esetében még sokkal inkább érthető, hiszen ezekben az országokban a Giniben kifejezett egyenlőtlenség az európai „felsőházban” van, Görögországban 0,32, míg Portugáliában 0,38. Talán nem egészen véletlen az sem, hogy ezekben az országokban a legmagasabb az államháztartási újraelosztás aránya, illetve ezek az országok küzdenek – folytonosan – az államháztartás adósságának és a folyó költségvetési hiánynak a

mérséklése feladatával. Nem állítom, hogy Európa beteg országai az egyenlőtlenség mérséklésére irányuló egybehangzó választói kívánság teljesítése miatt jutottak a pénzügyi nehézségekkel küszködő országok közé, de azt sem lehet kizárni, hogy ez a rendkívül erőteljes beavatkozás iránti vágy téríti el a kormányokat, illetve a kormányra jutott pártokat, hogy ki tudjanak józanodni a „fiskális alkoholizmusukból” (Kopits 2006). Mondhatni, ezekben az országokban a köztársaság intézményeinek a védelme, a köztársaság „megtartása” háttérbe szorul a torokszorítónak érzett egyenlőtlenség állami eszközökkel történő mérséklése mögött. Persze az is igaz, hogy a rendszerváltással minden országban elkerülhetetlenül együtt járó nehézségek meghozták a kijózanodást a piac megváltó erejében meghozták.

2. ábra. Az egyes társadalmi csoportok reáljüvedelmének változása 2009 és 2013 között

116

Az is igaz, hogy a 2010-ben hatalomra jutott csoport nyíltan hirdette meg az őt támogatók gyors gazdagodását, csak azt nem tette világossá, hogy ez a szélesebb tömegeknek legfeljebb a lassabb távolodást eredményezi a hatalmon lévő elittől, és csak a politikai „csúcsragadozók”, Orbán politikai családjának legközvetlenebb tagjai asztalára jutnak az ország javai.

A jövedelemegyenlőtlenség percepciója azonban csak a középosztálybeli szavazók esetében párosul a közügyekben való részvétellel, és talán éppen ebből származik az a mérhetetlen cinizmus, amellyel a hatalmat 2010-ben megszerző politikai csoport megvásárolja az alul levőket – ha kell egy zsák krumpliért –, hogy támogassák a köztársasági intézményeket szétzüllesztő politikájukat. A legalsó decilisbe tartozók úgysem számíthatnak az évtizedes egyenlőtlenségérzet megváltoztatására akkor sem, ha jelentősen közelítenék jövedelmüket a közepén lévő jövedelmi decilisekhez, ők beérik azzal, ha helyzetük nem romlik. A középső decilisek jövedelme 2010 és 2014 kö-

zött ugyan jelentősen elszakadt a két legmagasabb jövedelemmel rendelkező (a 9. és a 10.) jövedelmi decilis 2010 óta ugrásszerűen növekvő jövedelmétől, ők azonban a kialakult viszonyok között nem is számítanak arra, hogy közelíthetnek valaha is a felső ötödhöz. Emiatt a köztársaság kialakult stabilitása a legfelső és a legalsó jövedelmi ötöd elégedettségén múlik. Ezt mindaddig el lehet érni, amíg van pótlólagos forrás az uniós transferek révén, és amíg a gazdasági növekedés nem fordul visszaesésbe. Itt tartunk most.

Ránk gyűjtják a hazát

A köztársaság megtartásának egyik, bár nem egyetlen feltétele, hogy a bundás indulatok ne feszítsék szét a nyílt vitára, a nézetek ütköztetésére, a meggyőzés és a meggyőződés képviselőit létrehozott intézményeket. Ebben a hatalmon levőké az elsődleges felelősség. Most abban a korszakban vagyunk, amikor a szabadság és az elérhető jólét megtartásának a megszokott, kiszámítható útjai nem jól látszanak. A bizonytalanságtól való félelem általánossá teszi a szo-

rongást. A szorongást könnyű bűnbakok kijelölésével morális pánikká (Csepeli György) fokozni a hatalom megtartásáért vagy megszerzéséért vívott küzdelemben. Nem kell ehhez más, mint egy közvetlenül nem ismert fenyegető rém ismételt említése (migránsok, Brüsszel, háború stb.).

Rákosi Mátyásnak tulajdonítják azt a mondást, hogy neki tízmillió nyilassal kell szocializmust építenie. Annyi igazság talán van ebben, hogy egy országnak nincs két csőcseléke, mindig csak egy van, amelyik attól függően, hogy minek az elvesztését tartja nagyobb kockázatnak, válik dühöngő nemzeti érzelművé vagy éppen szabadságharcossá. A demokraták dolga, hogy egymást is megvédjék a másik által felhergelt csőcseléktől.

A köztársaság nem a hideg polgárháború színtere. Ha a köztársaság polgárai nem polgárháborúra, hanem a bizonytalanságot oszlató új út keresésére készülve sorolják érveiket, ha a haza javát és nem csupán javait akarják, akkor még van remény a köztársaság megtartására, intézményei újjászületésére. Ha a szemben álló felek vezetői képesek egymást bármikor felhívni azzal, hogy „Árpád, gondoljátok át!”, vagy fordítva: „Jóska, átmennék hozzád, beszéljük meg ezt!”, akkor nem a börtönbe vezet majd a másik pártjának győzelme esetén egyikük útja. Amikor ez elvész, akkor nem a köztársaság, de a haza vesz el. Ha nincs híd a bal- és a jobboldali, a konzervatív és a liberális demokraták között, ha a köztársaságban csak a nemzeti populizmus virágozhat („Magyarország legyen a magyaroké!”, vagy „Románia legyen a románoké!”), akkor a HAZA elveszett, és a vezetőik jelsza-

vát sakálként együtt üvöltő csőcselék lesz az úr, akkor többet nincs fék és nincs ellensúly. Közel vagyunk ehhez az állapothoz, amit csak az csillapít, hogy az Európai Unió és a NATO tagországaként a minden hatalmat birtokló önkény (még) nem gyújthatja ránk a házat és a hazát.

Ha a benzin árának a felemelése ellen tüntetők azt is eldönthetik, hogy megbénítják a várost vagy akár az országot, és nekik sincs fülük meg a kormányon levőknek sincs, hogy egymás szavát meghallják, akkor a köztársaság közel kerül ahhoz, hogy elveszen. Ha a nyugdíjkorhatár emelése ellen tüntetők sárga mellényeikben a saját kormányuk megdöntésére készülnek, ott nincs politikai vita, ott a polgárháború élén ingadozik az ország (Párizs). Ha a médiát kisajátító egyik párt nem hajlandó a választás győztesének átengedni az irányítást, ahogy ez most látszik Lengyelországban, vagy a nemzeti szuverenitásnak otthont adó Capitolium ostromára szólítanak fel, ott a köztársaságot a sírból kell viszsza hozni.

A köztársaság újraalapításának itt és most első lépése a morális pánikot keltőkkel szembeni fellépés, a köztársaság szétverésén dolgozók elszigetelése. Az, hogy ez harc nélkül nem megy, jól látszik Lengyelország példáján, ahol *szövetségre léptek* – és NEM együttműködnek – a köztársaság védelmére a *demokraták* a nacionalista-populista önkényuralommal szemben. Áldozat nélkül nem fog menni. Sokat veszíthetünk, mert ne legyen kétségünk, ahogy ez a budapesti „tévéostromkor” – valójában a fegyveres államcsínykísérlet alkalomával – látszott, ránk gyújthatják nemcsak a házat, hanem a hazát is.

